

Віктар ЖЫБУЛЬ

“КНЯГІНЯ ЛЭЙЗАРОЎНА – МЕСЯЦ У ВАКОНЦЫ”

ШТРЫХІ ДА ПАРТРЭТА МАЦІ ЗМІТРАКА БЯДУЛІ

Хана Плаўнік. 1935 г.

Дакументальных крыніц пра жыццёвы шлях маці Змітрака Бядулі захавалася няшмат, але іх недахоп у значнай ступені кампенсуецца сапраўды яскравым і кранальным вобразам матулі, які стварыў у аўтабіяграфічнай аповесці “У дрымучых лясках” (1939) сам творца. Маці, як і ўсе іншыя сваякі апаведальніка, паўстае тут живою асобаю, з яе паўсядзённымі клопатамі, памкненнямі, думкамі пра дабрабыт небагатай сям’і. Твор грунтуюцца на ўспамінах пісьменніка, які здолеў амаль праз паўстагоддзя занатаваць свае ўражанні маленства, перадаўшы ўсю шчырасць і неспрэчнасць, уласціваю дзіцячаму светаўспрыманню. (Аповесць складаецца з яркіх, запамінальных эпизодаў і магла б мець поспех на ўроках пазакласнага чытання.)

На першы погляд можа падацца, што вобраз маці ў параўнанні з вобразамі іншых, “пабочных”, людзей З. Бядуля паказвае недастаткова грунтоўна. Але нельга забываць, што ў дзіцячай свядомасці маці – чалавек, які атуляе цябе любоўю і ўвагай з самага нараджэння; маці “існуе заўсёды”, яе прысутнасць быццам “сама сабой разумеецца”. Напэўна, таму Змітрак Бядуля не акцэнтуюе залішняй увагі на матчынай знешнасці, а раскрывае яе характар праз дзеянні і ўчынкі, і найперш – праз узаемаадносіны з дзецьмі. Гэта выдзяляецца ўжо з першых старонак аповесці, дзе аўтар прыгадвае “абразкі самага ранняга дзяцінства”. Ён, хворы на коклюш, даймаў маці сваімі капрызамі, налаўчыўшыся страчваць прытомнасць па ўласным жаданні. Занепакоеная маці прыносіць хлопчыка да мясцовых знахароў – Евы і Карпухі, але тыя не здолелі дапа-

магчы. Жанчына адчувае, што сын усё робіць ёй насуперак, і зноў пачынае злавацца. І вось, апынуўшыся з ёю ў лесе, маленькі Самуіл не вытрымаў:

– “Дальбог, маці, не прытвараюся. Я вельмі баюся... Не пакідай мяне аднаго ў лесе... Мяне з’ядуць ваўкі.

Я пачынаю горка плакаць. Я ў сэрцы каюся, што дома свавольнічай і часта наймысне кашляў.

– Ды што ты, сыноч мой... Што ты, родны... Ты ж глупства плячеш. Я ж цябе ніколі не пакіну. Ніколі!

Яна туліць мяне да сябе і плача разам са мною. Бярэ мяне на рукі і нясе далей. Яна доўга ўсхліпвае...” [1, 231].

Працавала маці Змітрака Бядулі швачкай-каптурніцай, майстравала каптуры для кабет і дзяцей з вакольных вёсак. Натуральна, што забяспечвала вопраткай і ўласную сям’ю: дзецям шыла прыгожыя гарнітурчыкі, мужу і бацьку – штаны. З захапленнем і ўсімі падрабязнасцямі пісьменнік распавядае пра матчыну працу: “Аснову для каптуроў маці рабіла з простага палатна, верх – з разнастайных паркалёвых ласкуткаў. Аблямоўвала каптуры шоўкавымі істужкамі.

Зверху аздабляла каптуры дарожкамі з карунак. Карункі тырчэлі рубам, і каптуры нагадвалі дзівосныя кветкі – ці то павялічаныя рачныя лілеі, ці то агромністыя адуванчыкі. Для колераў і ўзораў фантазія каптурніцы мела прастор і разгон. На першы выгляд каптуры нібы рабіліся на адзін фасон. Але калі я добра прыглядаўся, дык не знаходзіў і двух аднолькавых. Кожны адрозніваўся чым-небудзь ад другога” [1, 252].

Сваю працу каптурніца выконвала ўручную, без швейнай машыны і нават без люстэрка, прымяраючы вырабы на галаве маленькага Самуіла. З цягам часу хлопчыку абрыдла выконваць абавязак манекена, тым болей, што суседскія дзеці задражнілі яго “каптурнай галавой”. І тады Самуіл “са злосці ўкраў пяток каптуроў, убіў перад матчыным акном на гародзе некалькі кійкоў і павесіў на іх каптуры на ўсю ноч. Раніцою я разбудзіў матку і сказаў ёй:

– Глядзі ў акно, каптуры выраслі на гародзе! Маці ахнула. Кінулася мяне біць.

– Гэта ж украсці маглі ўночы! – сварылася яна” [1, 252 – 253].

Потым, аднак, Самуіл знайшоў выйсце з непрыемнага становішча, замовіўшы сталяру Янку ад імя маці балванок для прымеркі каптуроў...

Калі дзяцей у сям’і паболела, маці “перайшла ад шыцця каптуроў да вопратак. Удзень яна была занята дзецьмі і гаспадаркай. Уно-

чы яна шыла. Швейнай машыны яна яшчэ не мела” (280).

На працягу аповесці ні разу не згадваецца імя Бядулевай маці – найчасцей месчачкоўцы клічучь яе “па мужу” – Хаіміха. Ці па бацьку – Лэйзараўна, як у вясновай песні валачобнікаў:

Залаты шацёр – гэта ваша хата.

Хай жа ў ёй будзе сыта і багата.

А наш князь, наш Лэйзар – веснавое сонца,

Княгіня Лэйзараўна – месяц у ваконцы.

Дзеткі-князянкі – дробненькія зоркі –

Між сабой вядуць гутаркі-гаворкі... [1, 236].

Звалі ж гэтую жанчыну Хана. Хана Лэйзараўна Плаўнік. Бацька яе займаўся кавальскім рамяством, быў вялікім аматарам кніг і лічыўся ў мястэчку культурным чалавекам, маці гаспадарыла ў хаце (“...бабуля тупалася вечна ля печы”), муж Хаім працаваў возчыкам, прыказчыкам на лесасплаве, дробным гандляром, абрабляў невялікі заарандаваны кавалак зямлі. З аповесці “У дрымучых лясах” мы даведваемся толькі пра асобны перыяд жыцця сям’і Плаўнікаў – з канца 1880-х да 1902 г. Як жа склаўся іх далейшы лёс?

І пасля 1902 г. Хана Плаўнік працягвала шыць каптуры, займацца хатняй гаспадаркай, гадаваць дзяцей. А іх у Ханы і Хаіма было сямёра: сыны Самуіл (1886 – 1941), Мацвей (1904 – 1989) і Ізраіль (1905 – 1941), дачкі Марыя (1892 – ?), Ірына (1901 – 1976), Яўгенія (1903 – 1981) і Соф’я (1912 – 1998). Яшчэ двое дзяцей памерлі немаўлятамі. Сям’я па-ранейшаму жыла даволі бедна, а Першая сусветная вайна прынесла новыя нягоды. Гэта быў час, калі недасведчаная людзі прымалі яўрэяў за нямецкіх шпіёнаў і тыя мусілі ратавацца ад чарговых пагромаў, учыненых казакамі. Пра неспакойную атмасферу ў родным Пасадцы Змітрок Бядуля напісаў у ранняй аўтабіяграфічнай паэме “Жыды” (1915). Неаднойчы згадваецца ў ёй і маці:

Над кустом лазовым

Жаўранак зьвініць.

Сумна, жаласьліва:

“Цірлі-цірлі-ніць”.

Матку жаль бярэ:

У гэтых чужых гуках

Маці чуе сьпеў,

Скаргу-плач аб муках.

Выцірае вочы

Ды глядзіць на нас:

“Учыні жа суд свой,

Божанька, хоць раз...” [2, 2].

Падзеі Першай сусветнай зрабіліся для сям’і Плаўнікаў сапраўднай трагедыяй: у час налёту казакоў загінуў дзядзька Змітрака Бядулі Мордка-Лейба, а сястра пісьменніка Марыя ў такіх небяспечных абставінах эмігравала ў Амерыку, сваякі зрэдку атрымлівалі ад яе лісты, а потым назаўсёды страцілі з ёю сувязь. Пазней, праз шмат гадоў, даведаліся, што ў Злучаных Штатах жыве яе сын – мастак...

У 1924 г. ад раку лёгкіх памёр Хаім Плаўнік, муж Ханы, і кабета разам з малодшымі дзецьмі пераехала ў Мінск, дзе і жыла да самага пачатку Вялікай Айчыннай вайны. У Даўгінаве ў яе засталася адзінокая сваячка Злата-Бейля, якую

сям’я Змітрака Бядулі не забывала і фінансава падтрымлівала. “Я забраў бы яе ў Мінск, але, прызнаюцца, з кватэрай цяжка. У мяне і так цеснавата. Маці была доўгі час нездарова і не магла ёй пісаць” (БДАМЛіМ. Ф. 136, воп. 1., адз. зах. 13., л. 7), – дзяліўся пісьменнік сваімі праблемамі з сябрам Вульфам Сосенскім.

Паводле ўспамінаў сваякоў, Хана Лэйзараўна заставалася вельмі рэлігійнай жанчынай, прыязджаючы ў госці, брала з сабой кашэрны посуд. Выхаваная ў патрыярхальнай яўрэйскай сям’і, ні па-беларуску, ні па-руску пісаць яна так і не навучылася. Але два яе сыны сталі гонарам айчыннага прыгожага пісьменства.

Вярнуўшыся ў Мінск з камандзіроўкі 24 чэрвеня 1941 г., Змітрок Бядуля не змог патрапіць у сваю кватэру: дом быў разбураны нямецкай бамбёжкай. Не пабачыў ён і малодшага брата – паэта і перакладчыка Ізраіля Плаўніка* (яго фашысты расстралялі ў першыя ж дні вайны). Маці З. Бядуля сустраў у кааператыве, дзе яна стаяла ў чарзе па хлеб. Разам яны дайшлі пяхотой амаль да Барысава, адкуль паехалі ў эвакуацыю ў Казахстан з цвёрдай упэўненасцю ў блізкай перамозе над захопнікамі і шчаслівым вяртанні дадому.

Па дарозе, знаходзячы часовы прытулак у розных гарадах (Піжма Горкаўскай вобласці, Нова-Бурасы Саратаўскай вобласці, Расея), Змітрок Бядуля час ад часу пісаў у Казань, дзе жыла яго сястра Геня (Яўгенія) з мужам Уладыславам Чаржынскім, сынам Вітольдам (які тады сышоў на фронт) і дачкой Роняй (Рагнедай). Менавіта яна, Рагнеда Уладыславаўна Маслоўская, у 1990 г. перадала гэтыя лісты ў Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры. Захаваўся сярод іх і адзін ліст Ханы Плаўнік з эвакуацыі, напісаны пад яе дыктоўку Змітраком Бядулем (шыфр дакумента – КП 7646). Прыводзім яго на мове арыгінала.

Моим дорогим детям!

Приветствую вас и желаю вам здоровья и счастья. Пиши мне, Геня, был ли дома Витя? Пиши мне о Рене и Соне с их семьями. Как они устроились. Успели ли они взять с собою постельные принадлежности и все остальное. Пишет ли тебе Митя и где он находится. Пришли мне его адрес. Скажи Рене и Соне, чтобы они мне сами написали. Я уехала бы к вам, но сама не могу, а Бядуля болен. У нас ничего нет. Ни денег, ни вещей. Я переехала к вам, но сама не в состоянии. Прошу, Геня, напиши мне сразу ответ. Привет Владеку и Ронечке. Всего хорошего. Целую вас всех.

Хана Плавник.

Привет от Бядули, Маши и детей.

У нялёгкіх умовах эвакуацыі ўсе думкі гэтай жанчыны займаў клопат пра дзяцей і ўнукаў, а неўзабаве ёй давялося перажыць смерць старэйшага сына – Змітрака Бядулі: 3 лістапада 1941 г. ён раптоўна памёр ад разрыву сэрца пасля спро-

* Пра Ізраіля Плаўніка змешчаны артыкул “Брат Бядулі, паслядоўнік Багдановіча” Віктара Жыбуля ў кастрычніцкім нумары нашага часопіса за 2005 г. Тамсама пададзены вершы паэта. – *Заўвага рэд.*

Меня поразили дачники.
 Писательство мое и многое вам
 здорово и скучно. Писать мне, как
 вы и дома Витя? Писать мне
 о Рене и Ване с их собаками
 как они устроились. Хотели
 ли они жить в доме, который
 принадлежал им и все обрести,
 Писать ли тебе Митя и
 где он находится. Писать ли
 его дяде. Скажи Рене и Ване,
 чтобы они мне дали свои
 книги. Я хотела бы к вам,
 сами. Я хотела бы к вам,
 но сама не смогу, а вы
 болели. У нас ничего нет. Не
 жалею, ни сейчас. Я переживаю
 к вам, но сама не в состоянии
 жить. Прощай, Рене, напиши
 мне сразу ответ. Прощай
 Владимир и Ренка. Всего
 хорошего! Целую вас
 всех. Зана Плавник.

Страница от Бядуля, мамы
 и дачки.

Рукапіс ліста
 Ханы Плаўнік,
 прадыктаванага
 Змітраку Бядулю.
 1941 г.

Змітрок БЯДУЛЯ

РАДАСЦЬ

Ад заранкі ружавеюць вокны.
 На дварэ гудзе-злуде мяцеліца.
 Шум у хаце – Лёлік* ажна гойкнуў:
 “Карова наша целіца!”

У хляве наш бацька – акушэрам.
 Дзеці ўсе задалі матцы загадку:
 – Ці “яна” – цялушка – будзе шэрай,
 Ці ў журавінках-ягадках?

У хляве і лямпка нумар пяты,
 Адзінокая са шклом закураным.
 Па падлозе дзеці востраць пяткі
 І спацьваюць з курамі.

Маці дровы шчэпіць папацёмку,
 Нібы злосна кажа: – Чэрці, годзе вам!
 Калі не, сягоння дам лупцюкку,
 А заўтра дам малодзіва...

Бацька йдзе, і нешта ў кажуронку
 Гладзіць ён рукою закарэлаю.
 – Вось вам, дзеці, новага дзіцёнка,
 Цялушка, ды яшчэ белую.

Барада у рабіна такая, –
 Бацька з радасцю дадаў, жартуючы.
 Нецярпліва маці папраўляе:
 – Казаў бы: “Не раўнуючы!”

Мы “гу-га” на хату ўсю паднялі
 І давай знаёміцца з цялушкаю.
 За акенцам пасівелі далі.
 Далёкі лес – істужкаю.

* * *

Вячэрнія гаснуць зарніцы
 Палоскаю бледнай над лесам.
 Мой бацька іграе на скрыпцы
 Хасідскую сумную песню.

Ён цягне смычком так дакучна,
 У шафу ўтаропіўся зрокам.
 У шыбах пабітых – анучы,
 Праз шыбы працэджаны змрокі.

Малыя ў чаканні заціркі
 Палезлі гурмой на пяколак.
 – Цішэй вы там! – бацька як крыкне. –
 Ты што вырабляешся, Лёлік?

А маці, як быццам з пяэры,
 Крычыць з-за кутка маніфест свой:
 – Яшчэ не гатова вячэра,
 Сядзіце вы, чэрці, на месцы!

Падлогу з’еў грыб аж дашчэнтку,
 І тупаць па ёй так няёмка,
 Сягоння няма атрамэнту.
 Пісаць буду вершы алоўкам.

Літаратура

1. Бядуля З. Збор твораў: У 5 т. Т. 3: Аповесці. – Мінск: Маст. літ., 1987.
2. Бядуля З. Жыць: [Паэма] // Анахну кан. 2002. № 8.

* Лёлікам у сям’і называлі Ізраіля Плаўніка. – Заўвага рэд.